

Feministiska författare i renässansens Venedig

*Ett starkt polemiskt drag var utmärkande för tre
tongivande kvinnliga författare i det tidigmoderna Venedig. De
analyserade kvinnoförtrycket i familjen och samhället och krävde rätt till utbildning
för kvinnor. Många av dagens feminister anser att dessa venetianska författare
har varit ytterst betydelsefulla i kvinnokampens historia.*

Inte sällan har man sökt spåra feminismens ursprung i franska revolutionens kölvatten, i synnerhet i samband med *Mary Wollstonecrafts* författarskap. Det har varit en vedertagen uppfattning att 1700-talets sista decennier banade väg för såväl kvinnornas egen medvetenhet om en urgammal könsdiskriminering som den moderna kvinnorörelsens frammarsch.

Att denna uppfattning idag anses ge en missvisande bild av feminismens faktiska historia är föga överraskande. Den nutida historierorienterade kvinnoforskningen konstaterar att kvinnliga författare kritiserade misogynin samt ställde krav på jämställdhet långt före slutet av 1700-talet.¹ Kvinnohistorikern *Joan Kelly* påvisar att den franska författarinnan *Christine de Pizan* i början av 1400-talet tog ställning mot misogynin i en litterär debatt med en rad intellektuella män. Hennes feministiska ansatser i litterära verk gav faktiskt upphov till den fyra hundra år långa debatt som fick epitetet *querelle des femmes*.²

På 1500-talet spred sig *querelle* i Italien. Detta är en smula ironiskt med tanke på att dåtidens franska feminister så ofta hänvisade till den bildade kvinnans "höga" ställning i renässansens Italien.³ Den italienska debatten om kvinnans underlägsenhet tillspetsades under 1500-talets sista decennium och fortsatte under första hälften av 1600-talet efter publiceringen av tre venetianska feministers skrifter.

Tre tidiga feminister

Liksom i 1500-talets franska *querelle des femmes* var det i början manliga författare som ifrågasatte den misogyniska bilden av kvinnan.⁴ Men till sist tog kvinnorna till orda, vilket retade gallfeber på antifeministerna. År 1600 publicerades först *Lucrezia Marinellas* bok *La nobiltà et eccellenza delle donne* och några månader senare *Moderata Fontes* verk *Il merito delle donne*. Efter ytterligare några decennier utkom en rad skrifter av *Arcangela Tarabotti*.

De tre författarna skiljer sig från varandra i många avseenden, men det som förenar dem är en klar och mycket medveten feministisk ståndpunkt. Det starkt polemiska draget i deras texter är så tydligt och ohämmat att deras röster avsevärt skiljer sig från 1500-talets panegyriska framställningar av kvinnan.

Alla tre förordade också rätten till utbildning för kvinnor, vilket skulle utgöra grunden för kvinnans frigörelse och jämställdhet med mannen. Insikten om detta fick de av egna livserfarenheter. Ingen av dem fick möjlighet att ens gå i skolan, trots att alla tre av nutida litteraturhistoriker erkänns som mångsidigt bildade och betydande personligheter i 1600-talets italienska litteratur. *Moderata Fonte* behärskade dåtidens *Studia Humanitatis* genom att hemifrån följa undervisningsplanen i sin brors skola.⁵ *Lucrezia Marinella* hade lyckligtvis en tillmötesgående fader som själv undervisade sin kunskapstörstiga dotter i olika aka-

demiska ämnen medan Arcangela Tarabotti studerade på egen hand i sin cell i ett kloster där hon ofrivilligt hamnade vid 16 års ålder.

Moderata Fonte är i grund och botten en djupsinnig poet med en subtil, raffinerad litterär stil. Lucrezia Marinella är på samma gång kylig och temperamentsfullt intellektuell och bygger sitt resonemang på en analytisk och filosofisk grundval. Arcangela Tarabotti förefaller vara en ovanlig personlighet – rebellisk, seriös, passionerad, hyperkritisk och aggressiv när hon utnyttjar sina egna erfarenheter för att diskutera frågan om likställdhet mellan kvinna och man.

Fonte avslöjar förtrycket inom äktenskapet

Modesta Pozzo, alias Moderata Fonte, föddes år 1555 och dog vid 37 års ålder i samband med det fjärde barnets förlossning. Hon åtnjöt stor uppskattning i en viss författarkrets i Venedig. Förutom lyriska dikter, madrigaler och pjäser skrev Fonte den uppmärksammade episka dikten *Tredici canti del Floridoro*.⁶ Redan i detta verk finns spår av feministiska tankegångar. Dessa utvecklades explicit i *Il merito delle donne* – hennes sista och litterärt sett mest ambitiösa verk.⁷ Den tillhörde, liksom Marinellas *La Nobiltà et Eccellenza delle donne*, en litteraturgenre som gick ut på att argumentera för kvinnans överlägsenhet. De litterära former som var utmärkande för båda verken hade dittills betraktats som exklusivt manliga domäner – dialogformen i det förra, en traktat i det senare. Författarna nöjde sig inte med att bara tränga in på klassisk manlig mark. De ville framför allt införa en feministisk dimension inom en maskulin diskurs.

Valet av omgivning och särskilt sättet att samtala i Fontes framställning har stora likheter med *Bocaccios Decameron*. Men till skillnad från kvinnorna hos Bocaccio är inte Fontes kvinnor följeslagerskor till männen. De är självmedvetna personer, vilket naturligtvis präglar hela dialogen.

Samtalet i *Il merito delle donne* förs mellan sju kvinnor.⁸ De är i olika åldrar och representerar sin tids tre stadier av kvinnans sociala livshistoria – jungfru, hustru och änka. De känner

en stark gemenskap som inte färgas av inbördes konkurrens, prestigebegär eller självhävelsebehov.⁹ Å andra sidan är de varken blåögda i synen på kvinnor i allmänhet eller samstämmiga i allt.

Ett återkommande samtalsämne i *Il merito delle donne* är kvinnoförtrycket.¹⁰ Fonte visar på två flagranta typexempel, å ena sidan hur kvinnornas röster i vardagslivet censureras eller förtrycks, å andra sidan hur män missbrukar det skrivna språket, i synnerhet i form av ont förtal av kvinnor.¹¹

För Fonte liksom för hennes litterära protagonisterna är det av vikt att uppmuntra andra kvinnor att komma till insikt om fördelarna med självbestämmande och självständighet. Att avslöja männens kränkande behandling av kvinnor är ingen lätt uppgift – men nödvändig! Så här säger Cornelia:

Antingen finns det fäder, eller bröder, eller söner, eller makar, eller älskare, eller andra bekanta av varje rang som kränker oss, nedsätter oss, och försöker på allt till att förvirra och förstöra oss.¹²

Det förefaller som om Moderata Fonte därmed vill komma åt kvinnoförtryckets mest subtila sammanhang, dvs familjen.

Äktenskapet bidrar i Fontes ögon till kvinnans underkastelse. Finns det kanske en diskrepans mellan hennes egen situation som husmor och föreställningen om en frigjord kvinna som inte behöver inordna sig under socialt tryck eller familjetvång? Är det Moderata Fontes egen inre röst som ekar när hennes Corinna otvetydigt framhåller: "att jag snarare skulle dö än underkasta mig någon man"?¹⁵ I varje fall vill Fontes tre kritiska röster inte erkänna några fördelar med äktenskapet. Bl a hävdar de att kvinnan förlorar sin värdighet när hon gifter sig. Istället prisas jungfrudomen som bevarar kvinnans integritet samt hennes kroppsliga och intellektuella självständighet.

Mot slutet av samtalet intar kvinnorna en försonligare ton. De hoppas på en ömsesidig respekt och jämlikhet i relationen mellan man och kvinna.

Den feministiska dimensionen i Fontes *Il merito delle donne* kan iakttas på två plan. För det första inom språket. Fonte var väl förtro-

gen med ordets, i synnerhet det skrivna språkets, makt. Hon visste att hon behövde behärska samtidens förhärskande litterära regler (t ex god smak) och konventioner (dvs anständighet). Samtidigt förde hon en språklig kamp, dels genom att ifrågasätta språkets sociala grund, dels genom att införa det "alternativa" språkets feministiska logik.¹⁴

För det andra gör Fonte oss medvetna om vardagslivets kvinnliga sfär. Det är ingen slump att de sju kvinnorna, liksom kvinnor i allmänhet, bara kunde träffas och föra samtal på ett privat plan. Det var i bostaden och inom ramen för vardagen som deras gemenskap och kreativitet utvecklades.

Genom Corinna beklagar Fonte att kvinnornas egentliga historia ofta, i likhet med den fattiga massans historia, förtigs i den gängse historieskrivningen. *Il merito delle donne* utgör ett lysande exempel på hur historikerna kan koncentrera sig på den specifikt rums-temporal dimensionen för att observera hemmet, där kvinnor arbetade och skapade sin identitet, samt vardagen, som utgjorde den specifikt kvinnliga tiden.¹⁵

Marinella kritiserar Aristoteles dualism

Lucrezia Marinellas liv gestaltade sig annorlunda. Hon var född 1571 och växte upp under lyckliga omständigheter. Fadern, *Giovanni Marinelli*, var välbärgad och framför allt upplyst. Han var läkare och filosof och skrev ett antal böcker, däribland om kvinnor och kvinnosjukdomar. Såväl hans bildningsintresse som hans välsorterade och rika boksamling har varit en stor tillgång i Lucrezias utveckling. Hon var utan tvivel privilegierad i jämfö-

relse med andra samtida kvinnor eftersom hon varken behövde förvärvsarbeta (vilket inte heller var möjligt för kvinnor från medelklassen) eller gifta sig (vilket var fallet för kvinnor i allmänhet). Lucrezia Marinella kunde alltså helt och hållet ägna sig åt sina studier och sitt författarskap. Hon gifte sig först vid femtio års ålder och levde tills hon blev 82 år. Liksom Fonte publicerade Marinella en rad böcker, däribland en uppskattad episk diktning. Hon författade också åtskilliga andra skönlitterära verk.

Marinella skrev *La nobiltà et eccellenza delle donne* för att svara den kände författaren *Giuseppe Passi*.¹⁶

Han hade året innan publicerat sitt berömda misogyniska verk om kvinnliga "defekter".¹⁷

Marinellas uppgörelse med Passi är av sekundär betydelse. Hon har inte svårt att resonera mot Passi eller hans meningsfränder.

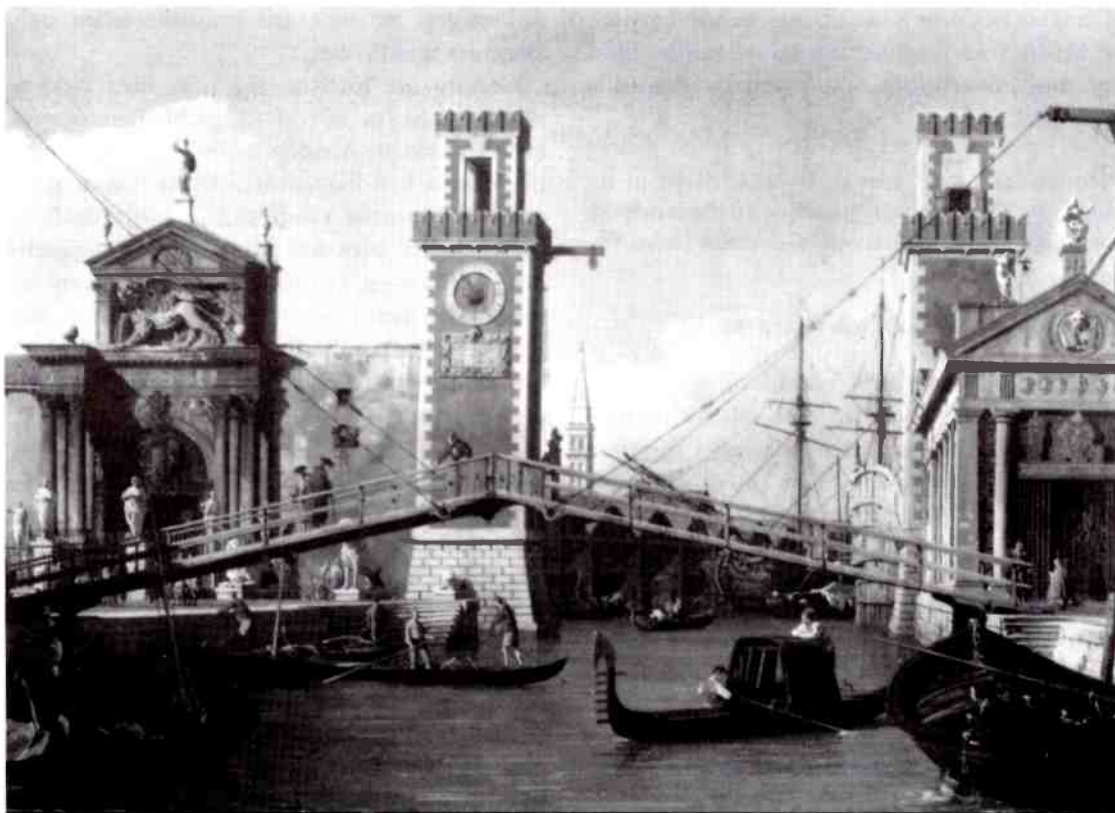
Målet för hennes kritik är *Aristoteles*, vars auktoritet hade inspirerat många, däribland Passi, att presentera en fördomsfull syn på kvinnan.

Aristoteles idéer om kvinnan i *Politik*, *Etik*, *Ekonomi* och *Historia om djur*, har haft stor betydelse under alla epoker fram till renässansen, i synnerhet på 1500-talet, då flera författare opponerade sig mot den kontroversiella synen på kvinnan.¹⁸ Marinellas kritiska synpunkter på Aristoteles var alltså inte särskilt nya, men tveletsutan viktiga. Hon tillbakavisar Aristoteles dualistiska teori att det manliga skulle innebära vältalighet och befäl medan det kvinnliga skulle motsvara tystnad och lydnad. Likaså avvisar hon idén om den "naturliga" hierarkin inom hushållet där hustrun lyder mannen, barnen lyder fadern och tjänstefolket lyder herrn.

Huvudsyftet med Marinellas traktat är inte att argumentera för kvinnors jämlikhet med

Moderata Fonte

Antonio Canal, (1697–1768), Il ponte sull'Arsenale (Graphique de France/Nationalmuseum).

män, utan att påvisa att kvinnor faktiskt hade varit överlägsna i alla avseenden.¹⁹ Hon berör i åtskilliga exempel heroiska kvinnor i det förflutna för att visa sina medsystrar att det är möjligt för kvinnor att bära upp alla offentliga funktioner.

Marinella ansåg att bristen på utbildning var en viktig faktor, som förklarar varför kvinnor halkar efter män, och lanserade tesen att kvinnorna hölls i underordnad ställning p g a männens rädsla för att förlora makten.

Marinella underströk med utgångspunkt från *Platon* att om kvinnorna är gjorda av samma substans som männen och resultatet ändå är olika, måste detta endast bero på brist på övning. Alltså skulle lika utbildning för män och kvinnor medföra början till kvinnans oberoende från mannens tyranni. Drygt 100 år senare upprepade *Montesquieu* och *Rousseau* nästan ordagrant Marinellas slutsatser om utbildning.

Lucrezia Marinella avslöjar sin ovanliga intellektuella förmåga, liksom ett utomordentligt omfattande kulturellt bagage, när hon ifrågasätter antikens, medeltidens eller renässansens stereotypa syn på kvinnan. Hon visar att även en kvinna är kapabel att se in i de mest undanskymda nischer i den manliga kulturella elitens uppfattning av det kvinnliga. Det är imponerande att se hur lätt och säkert Marinella kan röra sig från det ena till det andra kunskapsområdet, t ex från klassisk grekisk till latinsk eller samtida italienska kultur.

Sammantaget kan sägas att Lucrezia Marinellas feminism får sitt tydligaste uttryck i försöket att vända på den etablerade dikotomin mellan man/moralisk dygd/intellektuell överlägsenhet och kvinna/moralisk last/intellektuell underlägsenhet. Marinellas ovanliga reflexionsförmåga och förtrogenhet med renässanskulturens mångfacetterade tankegodis ligger bakom hennes personliga och litterära

självsäkerhet som hade en avgörande betydelse för hennes feministiska medvetande. Hon var helt övertygad om kvinnans framtida potential:

Men om kvinnorna, som jag hoppas, vaknar ur sin långa sömn av förtryck, kommer de att tänja och ödmjuka dessa otacksamma och högmodiga (män).²⁰

Nunna och feminist

På grund av Arcangela Tarabottis skarpsinniga personlighet och framför allt av hennes konsekventa feministiska hållning i samtliga verk betraktas hon som en av 1600-talets mest betydelsefulla kvinnliga författare i Italien. Till skillnad från Fonte och Marinella levde Tarabotti ett socialt och känslomässigt isolerat liv. Ändå kände hon en stark gemenskap med de båda övriga, eftersom alla opponerade sig mot kvinnans lott i det mansdominerade samhället.

Arcangela Tarabotti föddes 1604 i Venedig. Fadern tvingade henne att gå i kloster, vilket hon motvilligt accepterade. Detta tragiska livsöde (som också drabbade många andra kvinnor) ligger till grund för hennes reflexioner över kvinnosläktets svaga ställning i samhället. Arcangela Tarabotti revolterade således mot de makthavare som, enligt hennes uppfattning, utövade eller auktoriserade den godtyckliga manliga makten inom familjen.

Försvaret av kvinnan genomsyrar hela Tarabottis författarskap.²¹ I analysen av kvinnans ställning förenar sig hennes passionerade och infallsrika röst både med Marinellas intellektuella språk och Fontes poetiska uttrycksätt. Men karaktären av Tarabottis verk, tonen i hennes polemik, är särskilt distinkt jämfört med de båda övriga. Hon följer inga litterära konventioner utan hämtar istället inspirationen från sina egna livsbetingelser. Hennes kritik av den akademiska "kulturkretsen", präglad av manierism och barock, ger en försmak av Rousseaus analys hundra år senare.

Den fränaste, och samtidigt mest passionerade, kritik som Arcangela Tarabotti riktar mot faderlig (och manlig) "övermakt", finns utvecklad i *La semplicità ingannata*. Intensiteten i hennes kritik sätter sin prägel på fram-

ställningen av männens politiska makt och kvinnors maktlöshet.

Genom att förflytta sig från livet bakom hemmets lyckta dörrar till samhällets öppna arenor utvidgar Arcangela sin feministiska kritik. Hon behandlar sambandet mellan de italienska kvinnornas obefintliga utbildningsmöjligheter och talet om kvinnans underlägsenhet. Är inte en kvinna född lika fri som en man? Har hon inte en fri vilja, som hennes dyrbaraste gåva från Gud? Skulle hon inte kunna, om det medges möjlighet att ägna sig åt studier, försvara sina rättigheter?²²

Tarabotti anklagar vid upprepade tillfällen det manliga etablissemangen för att de flesta kvinnor systematiskt berövas tillgången till utbildning. Samtidigt tillmäter hon den praktiska erfarenheten en stor betydelse för kunskap och intellektuell mognad. Medan teoretisk utbildning uteslutande skulle kunna vara patriarkalisk under specifika historiska omständigheter, framstår kunskap genom livserfarenheter förvisso könsspecifik, men inte patriarkalisk. Att den specifikt kvinnliga sensibiliteten, reflexionen, kan resultera i en annan typ av kunskap om verkligheten bekräftar Tarabottis eget exempel mycket väl.

Vackra kläder uttryck för inre skönhet

Det är intressant att notera Tarabottis bejakande av kvinnligheten. I *Antisativa* beskriver hon kvinnlig lyx som ett medvetet uttryck för skönhetssinne.²³ När männen klagat över att inköpet av spannmål eller boskap har försakats till förmån för t ex smycken hävdar Tarabotti att de inte förlorar sitt värde. Smycken är bättre investeringar än männens finansiella spekulationer eller otaliga fördärvsbringande utgifter, bl a för besök hos prostituerade.²⁴ Med tanke på den successiva värdeförsämringen av den venetianska valutan sedan 1500-talet innebar investeringar i smycken ett betydligt säkrare sparande, vilket faktiskt avslöjar Tarabottis kunskap i ekonomi.²⁵

Före Tarabotti hade även Fonte och Marinella försvarat kvinnors förkärlek för dyrbara dräkter och smycken. I grund och botten hade alla tre en viss neoplatonisk inställning.

Smycken är uttryck för inre skönhet, vilket också skulle kunna leda till frälsning. Både Fonte och Marinella framhåller att kvinnornas fysiska skönhet och skönhetssinne helt enkelt motsvarar deras själsliga förfining. Tarabotti tillägger att en kvinna bör framhäva sin kvinnliga skönhet med alla tillgängliga medel så att hennes gudomliga härlighet lyser.²⁶

I sitt sista verk för Tarabotti fram en annan typ av argument.²⁷ Hon tyckte det var kätterskt att påstå att kvinnor inte hade någon själ och hävdade att *Valens* försök att utesluta kvinnor ur människosläktet saknade stöd hos katolska läran.²⁸ Tarabotti åberopar alltså den kristna ideologin (vilket naturligtvis uppskattades av den katolska myndigheten i Venedig) i syfte att underminera den ideologiska dubbelheten hos dem som söker förtrycka kvinnan.

Synen på syndafallet har i alla tider tolkats, misstolkats eller exploaterats för olika syften. För nunnan, libertinen och feministen Arcangela var det otänkbart att kvinnan skulle vara född ur mannen.²⁹ Men hennes stora poäng är att påvisa Evas fria val. Eva syndade medvetet därför att hon bestämde sig att göra det:

Hennes vilja var fri, och icke förbunden till och beroende av mannens vilja.³⁰

Mångkulturellt samhälle gynnade feminismens framväxt

Hur ska vi nu förstå de tre tidiga feministernas uppträdande just mot slutet av 1500-talet och framför allt i Venedig, inte någon annanstans i Italien? Mot vilken social och kulturell bakgrund kunde den tidiga feminismen uppstå? Hur mycket av kvinnornas faktiska ställning i dåtidens Venedig avspeglas i dessa feministers litterära och kritiska framställningar?

Till att börja med var republiken Venedig varken en speciellt gynnsam ort för feminismens frammarsch eller en högborg för antifeminism. Venedigs såväl allmänna som kulturella historia präglades av vissa säregna drag, som saknar motsycke i andra delar av tidens

splittrade Italien.³¹ Venedigs sociala stabilitet under många århundraden tolkades av den härskande klassen och dess språkrör som ett uttryck för republikens interna strukturella sammanhållning, omsorg om rättskipning och strävan efter social harmoni. Detta har bl a skapat den mycket omtalade, men icke desto mindre omstridda, "myten om Venedig", som fram till våra dagar har omhulats av många historiker.

Vissa motstridiga sidor har alltså varit utmärkande för Venedigs övergripande historiska utveckling, inte minst på kulturella och sociala områden. Som en strategiskt viktig hamn och ett avgörande centrum för utrikeshandel mellan Orienten och Europa, likaså mellan Medelhavet och Västeuropa, blev Venedig en stor ekonomisk makt under senmedeltiden. I denna genomfartsmetropol tolererades etableringen av vissa utländska kolonier, vilket bidrog till spridningen av mångkulturella sedvänjor och levnadssätt. Republiken Venedig skaffade sig ett gott anseende när det gäller frihet, öppenhet och tolerans för individens intellektuella, religiösa eller t o m politiska ställningstaganden.

Den historiska forskningen om kvinnors reella situation i det tidigmoderna Venedig, i synnerhet ur feministiskt perspektiv, är emellertid så gott som obefintlig. Varje bedömning i frågan måste således betraktas som preliminär.

Frigörelsen från latinet gynnade kvinnolitteraturen

Det är möjligt att konstatera att våra tre författare onekligen varit originella i sin tid p g a den medvetna feministiska hållning de gav uttryck för. De hade däremot många föregångare inom den italienska litteraturen.

Renässanskulturen lade bland annat stor vikt vid såväl kärleksbegreppet som temat kvinnans dygder genom att koncentrera sig på några få ovanliga kvinnliga figurer. Samtidigt brydde man sig knappast om att lyssna till kvinnans egen röst. Under 1400-talet lyckades ändå några enstaka kvinnor finna utrymme för sin litterära ambition. Även de mest framgångsrika – t ex *Isotta Nogarola*, *Laura*

Cereta och *Cassandra Fedele* – mötte olika slags motstånd från det litterära etablissemanget när de sökte etablera sig offentligt.³² Motståndet doldes inte sällan bakom vackra lovord för kvinnliga dygder, med vilka avsågs kyskhet, tystnad, lydnad och anständighet som bäst skulle bevaras inom den privata domänen. Den ideologiska dubbelheten var omisskännlig under renässansen. "Exceptionella" kvinnor prisades inte för att de var begåvade som kvinnor, utan för att de uppvisade manliga kvaliteter (intellektuella dygder) genom att övervinna den kvinnliga biologiska naturen.³³

De intellektuella kvinnornas situation förändrades tydligt på 1500-talet. Den moderna typografin spelade en väsentlig roll i bokproduktionens expansion, och redan i början av 1500-talet var Venedig det viktigaste centret för boktryckeriet i hela världen.³⁴ Tack vare den store humanisten och boktryckaren *Aldus Manutius* omsorgsfulla utgivningsplaner publicerades en lång rad klassiska skrifter liksom kvinnlig litteratur av hög kvalitet. Många andra förläggare följde snart hans exempel vad gäller utgivningen av kvinnliga författare.³⁵

En annan betydelsefull faktor var de italienska humanisternas ändrade inställning till italienskan som litterärt språk, vilket också banade väg för humanistkulturens frigörelse från latinet. Populariseringen av italienskan gynnade speciellt kvinnolitteraturens utbredning. Spridningen av läskunnigheten utgjorde ännu en faktor som säkerligen innebar en hel del för satsningen på kvinnliga författare. Det är inte svårt att föreställa sig att kvinnoförfattarnas relativa frammarsch i Italien på 1500-talet har spelat en betydande roll i den tidiga feminismens utveckling i Venedig. Såväl Fonte och Marinella som Tarabotti har själva varit på samma gång en produkt och en del av denna kvinnliga kulturs formering och konsolidering.

Det är samtidigt svårt att avgöra graden av inflytande från kvinnoförfattarna på feministerna. Dessa författare var inte feminister i vanlig bemärkelse. Men många av dem var medvetna om kvinnoförtrycket på olika plan. De flesta ville vara självständiga författare i syf-

te att bejaka kvinnligheten, åtskilliga sökte försvara, om än något implicit, kvinnans intellektuella rätt till självständighet. En del kritiserade vissa manliga författares förhållande av exceptionella kvinnor, andra yttrade sig på ett symboliskt plan för egen kvinnlig identitet.

En rad kvinnliga 1500-talsförfattare markerade sin självständighet i valet av pseudonym.³⁶ *Fiora Bassanese* tolkar detta som ett uttryck för deras vitala behov att bli äkta litterära subjekt istället för att acceptera den traditionella rollen som objekt. Både Moderata Fonte och Lucrezia Marinella betonade sin egen identitet genom valet av författarnamn. Moderata (sansad) Fonte (fontän) hette Modesta (blygsam) Pozzo (brunn). Utan att ändra allusionen på vatten ersatte hon den instängda brunnen (kanske som den beroende kvinnan) med den öppna, fria fontänen (förmodligen som den fria, kreativa kvinnan). Lucrezia skulle egentligen heta Marinelli efter fadern, men bytte ut den sista bokstaven mot en feminin ändelse. Därmed gav hon en språklig markering av att hon ville bli betraktad först och främst som kvinna.

Klasstillhörigheten avgjorde förtryckets former

Både Marinella och Tarabotti framhöll med emfas att kvinnor konsekvent hade uteslutits från offentliga befattningar. Ändå är det svårt att betrakta kvinnans ställning i det venetianska samhället utan att reflektera över hennes sociala klasstillhörighet.³⁷ Diskrimineringen yttrade sig på olika sätt för kvinnor från olika klasser, vilket förvisso varken är unikt venetianskt eller italienskt.

I slutet av 1500-talet var närmare en fjärdedel av Venedigs invånare skriv- och läskunniga. Drygt 30 procent av pojkarna men bara 12 procent av flickorna hade tillgång till någon form av undervisning.³⁸ Skolundervisningen var främst avsedd för patriciernas och medelklassens pojkar, men en del söner till hantverkare fick undervisning i kvartersskolor. För flickor gällde den enkla regeln att utbildning hängde ihop med deras sociala ställning, vilket gjorde att flickor från underklassen endast

undantagsvis kunde läsa och skriva. Även om ett fåtal flickor från över- och medelklassen faktiskt hade möjlighet att gå i skolor, blev de flesta undervisade av privatlärare. Porten till universitetsstudier var däremot helt och hållet stängd även för överklassflickor.

Vissa inflytelserika humanistiska teoretiker förespråkade visserligen utbildning för flickor (dvs från de övre klasserna) för att göra dem mer attraktiva som hustrur och mödrar i förnäma familjer.³⁹ Underklasskvinnor slapp denna typ av sofistikerad diskriminering.

Varken patricierkvinnor eller medelklasskvinnor deltog någonsin i arbetslivet. Det var naturligtvis inte deras eget val. När underklasskvinnor yrkesarbetade utsattes de samtidigt för olika former av förtryck på arbetsplatsen, vilket även var vanligt i samtida städer i Italien eller andra europeiska städer.⁴⁰

Det kan tilläggas att i 1500- eller 1600-talets Venedig fanns ett stort antal hushåll (mellan 12 och 15 procent) vars överhuvud utgjordes av kvinnor, mestadels från fattiga familjer.⁴¹ Många arbetande kvinnor bar alltså det direkta ekonomiska ansvaret för familjen, vilket troligen gjorde dem mera självständiga gentemot männen inom deras egen sociala klass.

Patriarkalisk syn på kvinnlig moral

I sin artikel om 1500-talets kvinnliga intellektualism i Italien påpekar litteraturvetaren *Marina Zancan* att kvinnorna indelades i tre sociala kategorier enligt det venetianska samhällets värdeskalor – *signora* (dam), *cortigiana* (kurtisan) och *meretrice* (prostituerad).⁴² Antalet prostituerade i Venedig har alltid varit högt, t ex över 11 000 vid början av 1500-talet enligt den kände venetianske krönikören *Marino Sanudo*. Prostitutionen förvaltades och kontrollerades av myndigheterna, vilket ger en fingervisning om att den var fördelaktig för patriciermän, både gifta och ogifta.⁴³

Republiken Venedig var välkänt för sitt ansenliga antal vackra, självständiga, ofta intellektuellt lagda kurtisaner som åtnjöt en speciell, men tve tydlig ställning i samhället. Deras konflikter med myndigheter om de föreskriv-

na normerna för kvinnligt uppförande var ofta av dramatisk art. En kurtisan tvekade inte att vända sig till tribunalen för att få sitt sociala värde erkänt. Kurtisanen definierade sig som en kvinna för sig, dvs varken jungfru eller hustru. Hon var "fri", inte minst i sexuell hänseende, samtidigt som hon var en skapande, intellektuell kvinna.⁴⁴

Kurtisanen motsvarade den ideala föreställningen för renässansmannens sublimes sexualitet samtidigt som hon förkroppsligade motsättningarna i den idealiserande skönhets tidsepok. Hon var varken prostituerad eller hustru, hon var kultiverad, bildad och raffinerad.

Synen på "signora" eller "onesta" ("hederliga" hustrur) fick en utvidgad innebörd under 1500-talet. Förutom de patricierkvinnor som automatiskt betraktades som "hederliga" tack vare sitt aristokratiska blod, innefattade begreppet en ny grupp av kvinnor (underförstått gifta) vars hederlighet byggde på egenskaper som kyskhets och trohet liksom lydnad och omsorg i samband med familjens skötsel. Det normativa inslaget i denna typ av genusmoral gick ut på att den respektfulla kvinnans förtjänster skulle definieras och erkännas inom ramen för familjelivet, vilket skulle kunna tolkas som de patriarkala krafternas starka behov av att uppnå en bättre sammanhållning inom familjen.

Den patriarkala synen på genusmoralen var dock inte entydigt tyrannisk i Venedig. De aristokratiskt-manliga myndigheterna uppvisade snarare en viss tolerans gentemot de normavvikande kvinnogrupperna, t ex kurtisaner och prostituerade. Den venetianska aristokratis påfallande dubbelmoral återspeglades i synen på kvinnans moraliska ansvar för familjesammanhållningen, medan den manliga rättsutövningen kunde bejakas utanför familjens ram.

Det venetianska exemplet på genusmoral utgör faktiskt en säregen blandning av puritanism (drabbar enbart familjekvinnor) och tillåtlighet (gäller för män och vissa kvinno-grupper). Den lyckade balansgången pekar kanske på varför Venedig skaffade sig ett internationellt rykte för öppenhet och tolerans på ett socialt plan.

*Procuratordomarna hjälpte
kvinnor i äktenskapstvister*

Tarabottis planer på att skriva en bok om olyckligt gifta kvinnor blev aldrig realiserade. Hennes starka sympatier för dessa kvinnor är visserligen kända, men vi vet inte om hon kände till den magistrat – *Giudici del Procurator* (Procuratordomarna) – som bl a ägnade sig åt äktenskapstvister.⁴⁵

Katolicismens starka betoning av familjens sammanhållning hade inte kunnat dölja det utbredda äktenskapsproblemet som i första hand drabbade kvinnorna i Venedig. Åtskilliga kvinnor fick säkert utstå olika slags orätt i vardagslivet för att upprätthålla familjesammanhållningen. Andra tvekade inte att opponera sig när misshandeln hade gått för långt eller maken uppsökte konkubiner eller prostituerade. Det var inte så konstigt att kvinnorna sökte hjälp. Men varför ville staten ställa upp för dem?

Den venetianska statens agerande måste ses mot bakgrund av den moderna statens utveckling sedan början av 1500-talet. Den var baserad på tre grundläggande element – solid samhällsordning, stark social organisation och statlig auktoritet. Liksom i övriga Europa sökte statsmakten i Venedig att gripa sig an problemen med oordning och våld i samhället.⁴⁶ Äktenskapsproblemet utgjorde således en angelägen fråga för *Giudici del Procurator*, vid sidan av den kyrkliga myndighetens sedvanliga auktoritet inom området. Domarna agerade ofta pragmatiskt för att hitta juridiska lösningar på konflikter mellan äkta par eller för att motverka äktenskapsbrott. Genom att åberopa civila lagar sökte de tvinga mannen att betala underhållsbidrag och därmed skapa förutsättningar för ekonomisk separation. Procuratordomarna godkände så småningom den formella upplösningen av äktenskapet. Jämfört med den patriarkala domstolens behandling av äktenskapstvister förefaller det som om procuratordomstolens beslut i liknande tvister gynnade de drabbade kvinnorna.

Feministiska visionärer

Virginia Woolf beklagade sig över att hon ing-

enting visste om kvinnors liv före 1700-talet. Jag skulle tro att hon med glädje hade reviderat sin uppfattning om hon hade levt idag. Marginaliseringen av kvinnor i konventionell historiografi är snart ett minne blott tack vare upptäckten av tidiga feminister. Deras envisa kamp för att synliggöra kvinnorollen utgör samtidigt feminismens egen historia.

Fonte, Marinella och Tarabotti intar med rätta en suverän plats i den feministiska kampens långa historia. Deras passionerade intervention å kvinnans vägnar i renässansens Venedig eller Italien gav en specifik resonans i det patriarkala samhällets intellektuella kretsar.

De tre venetianskorna ställde krav på bättre villkor för kvinnor. Men deras framgångar ligger snarare på ett personligt-intellektuellt plan. Onekligen fick de ett visst gehör för sina synpunkter i litterära kretsar, men det saknades nödvändiga förbindelselänkar mellan deras idéer och samhället i stort. Det omfångsrika, komplexa och bitvis svåråtkomliga sociala livets mångfald förblev utanför deras blickfält. Det är tveksamt om de verkligen visste något om de vanliga kvinnornas livsvillkor eller förtryckets specifika implikationer för kvinnor i allmänhet. Å andra sidan visste de flesta kvinnor inte heller något om feministernas budskap. Frånvaron av en koncipierad sociopolitisk kampstrategi i den tidiga feminismen är uppenbar.

Moderata Fontes, Lucrezia Marinellas och Arcangela Tarabottis krav har dock införlivats i den moderna feminismen. Förhoppningsvis kan deras beskrivningar av kvinnans ställning i samhället tillföra en nyttig varning för alla illusoriska pläderingar för "good old days".⁴⁷

NOTER

Jag vill framföra mitt varma tack till Fondazione Famiglia Rausing, Svenska institutet i Rom för anslag som underlättade min forskning i Venedig.

¹ Med misogyni avses i största allmänhet kvinnohat. Men det har kanske bara funnits ett fåtal män som verkligen har hatat kvinnor. Den dominerade kvinnosynen i den västerländska kulturen har ända sedan Aristoteles tid präglats av uppfattningen att kvinnan representerar det "svaga" könet, vilket ofta försvarades med sofistikerade argument i filosofiska texter eller ömsom subtila, ömsom provokativa framställningar i skönlitterära tex-

- ter, vid sidan av karikatyr, hänskratt eller vulgarisering i populär litteratur. Således avses med misogyni i denna artikel det samlade uttrycket för den negativa synen på kvinnan. Se t ex Rogers 1966 för en historisk undersökning om misogyni i litteraturen; Benett 1991 för sambandet mellan misogyni och populär litteratur; Wiesner 1989 för misogyni i arbetslivet.
- ² Joan Kelly intar med all säkerhet en suverän plats inom den nutida kvinnoforskningen. Från att ha varit en ansedd renässansforskare på 1960-talet övergick hon på 70-talet till kvinnoforskning. Hon har inspirerat en hel generation av nutida feminister, inte minst genom sin klassiska uppsats *Did Women Have a Renaissance?* Den ingår i en samlingsvolym som publicerades postumt. Se Kelly 1984. Vad gäller litteratur om *Querelles des femmes*, se t ex Richardson 1929 och Kelso 1956.
 - ³ Jfr Richardson kap III-IV.
 - ⁴ Fahy 1956, i synnerhet Appendix s 47-55, och Chemello 1983 s 96-103.
 - ⁵ Med *Studia Humanitatis* avses i korthet studier av grammatik, retorik, klassisk filologi och litteratur, historia och moral filosofi. Se Kristeller 1988.
 - ⁶ Fonte 1581.
 - ⁷ "Kvinnornas förtjänst" (Fonte 1600) utkom i ny upplaga i sin helhet 1988 under redaktion av Adriana Chemello. Alla sidohänvisningar nedan bygger på den senare upplagan.
 - ⁸ De samlas i trädgården hos en av dem – Leonara, ung änka. De övriga: Adriana, äldst och änka; hennes ogifta dotter, Virginia; Lucrezia, gift sedan länge; Elena, nygift; Cornelia, ung och gift; och Corinna, ung och ogift. Dialogen varar i två dagar.
 - ⁹ Ett tydligt exempel är fallet Corinna, som trots sin hänsynslösa kritik av manligt tyranni alltid uppträder ödmjukt i förhållande till andra. Många kritiker tror att författaren identifierar sig med Corinna. Jfr t ex Price s 171.
 - ¹⁰ Den äldsta kvinnan, Adriana, väljs till ordförande för två jämnstora grupper. Den ena bestående av Leonora, Cornelia och Corinna får till uppgift att kritisera männens laster, den andra gruppen som består av Elena, Virginia och Lucrezia ska söka försvara männen.
 - ¹¹ Jag antar att Fonte uppfattar frågan om missbruket av det skrivna språket i den meningen att män förfogar över större makt över språket. Därför är det så viktigt, såsom Fonte själv visar, att kvinnorna också strävar efter att behärska språket i syfte att kunna skriva och försvara sig.
 - ¹² Fonte i Chemello 1988 s 28: "O ci siano padri, o fratelli, o figliuoli, o mariti, o amanti, o altri conoscenti in ogni grado ci offendono, ci abbassano e quanto possono s'ingegnano di confonderci ed annichilarci".
 - ¹³ Ibid s 17: "che più tosto morrei che sottopormi ad uomo alcuno".
 - ¹⁴ För ett utförligare resonemang på den punkten, se Price s 179.
 - ¹⁵ Collina 1989 s 163 för ett liknande resonemang.
 - ¹⁶ Den fullständiga titeln är: *La Nobiltà et Eccellenza delle Donne, et Diffetti e Mancament de gli Huomini* (Kvinnors ädelhet och överlägsenhet, samt mäns felaktigheter och brister).
 - ¹⁷ Passi (1599): *Dei donneschi diffetti* (Om kvinnliga defekter).
 - ¹⁸ Se Maclean 1980 kap 4.
 - ¹⁹ Den påfallande överdriften i hennes resonemang ser ut att vara av polemisk art. Motivet är troligtvis att enträget försvara kvinnans värdighet.
 - ²⁰ Marinella 1601 s 160-161: "Ma se le Donne, come io spero, si sveglieranno dal lungo sonno, dal qual sono oppresse, diverranno mansueti, & umili questi ingrati e superbi".
 - ²¹ *La semplicità ingannata o Tirannia paterna* (Enkelheten bedragen eller Faderlig tyranni) är ett av Arcangelas första och troligtvis mest slagkraftiga verk. Boken publicerades år 1654, dvs två år efter hennes död. Hon skrev dessutom *L'Inferno Monacale* (Infernot i klosterlivet), som först publicerades 1990. En tilläggsvolym – *Il Paradiso Monacale* (Paradiset i klosterlivet) – utkom år 1643. Hon hade planer på att skriva ännu en volym – *Purgatorio delle mal maritate* (Olyckligt gifta kvinnors skärseld) – för att fullborda en trilogi om den mänskliga tragedin bland kvinnor under 1600-talet, men det finns inga belägg för att hon verkligen har skrivit boken. Hennes övriga verk *Antisatira* (Antisatyr), *Lettere familiari* (Förtroliga brev) och *Difesa delle donne* (Kvinnornas försvar), vilka utkom 1644, 1650 och 1651, är debattskrifter som utgör hennes feministiska svar på olika misogyniska publikationer.
 - ²² *La semplicità ingannata*, s 45, 25, 102.
 - ²³ *Antisatira* är i själva verket ett svar på en venetiansk författares satiriska text. Orsaken till att hon gav ut denna skrift var att en kvinnogrupp i Venedig kände sig provocerad av satiren och bad Tarabotti ge ett kvinnligt svar på den.
 - ²⁴ *Antisatira* s 143-4, 175, 194.
 - ²⁵ Jfr Lane 1973 s 324-27, 402, 416, 425-27.
 - ²⁶ Fonte, *Il Merito* s 142; Marinella, *La nobiltà* s 36-37; Tarabotti, *Antisatira* s 194. Jfr också Labalme 1981 s 94-95; Schiesari 1989 s 84.
 - ²⁷ "Che le donne siano delle specie degli uomini. Difesa delle donne" (Att kvinnorna är av människosläktet. Kvinnans försvar).
År 1595 publicerades i Frankfurt en uppmärksammasad misogynisk text på latin med titeln *Disputatio nova qua anonimus probare nititur mulier homines non esse*. Man tror att den anonyme författaren faktiskt var den välkände tysken Acidaliu Valens. Hans modiga men aggressiva tes var att kvinnor saknade själ och därför inte tillhörde människosläktet. Till tesens stöd framförde Valens femtio olika bevis, som uteslutande byggde på bibeln. Den italienska upplagan (år 1650) förorsakade rabalder. Tarabotti uppmanades av "kvinnogruppen" (se not 23) ånyo att skriva en mottext. Hennes skrift hade stor inverkan på den venetianska inkquisitionen och boken hamnade i index 1651.
 - ²⁸ Jfr Conti Odorisio 1979 s 89.
 - ²⁹ Hon utvecklar denna idé i *Antisatira*, s 7f. För Tarabottis dragning mot dåtidens franska libertinism samt hennes sätt att finna en syntes mellan religiositet och libertinism, se Conti Odorisio s 105-111.

- ³⁰ Tarabotti, *La semplicità* s 24: "La sua volontà era libera, e non legata e dipendente da quella del maschio".
- ³¹ Venedig utgjorde ett märkligt exempel på hur stora kontraster eller motsättningar framgångsrikt kunde övervinnas. Samexistensen mellan patriciernas fullständiga politiska makt och deras medvetenhet om betydelsen av statens ansvarskännande för hela befolkningen – eller aristokratins oinskränkta sociala och ekonomiska privilegier å ena sidan och den övervägande majoritetens samhörighetskänsla i samhället å den andra. Se Lane 1973.
- ³² Se King 1988 s 434-54.
- ³³ Om dubbelheten i genusdygder under renässansen, se Juliana Schiesaris inträngande analys, 1989 s 66-87.
- ³⁴ Jfr Brown 1891.
- ³⁵ Under 1500-talets första decennier trycktes de flesta böcker av kvinnliga författare i Venedig. Genom boktryckeriets speciella struktur liksom intresset för kvinnofrågan blev lagunstaden ett nytt centrum för den kvinnliga kulturen. Detta skapade också en vid läsekrets för kvinnolitteraturen. Se bibliografen i Zancan 1983.
- ³⁶ Mina synpunkter här bygger på Fiora Bassaneses utmärkta artikel om betydelsen av pseudonymer hos kvinnliga författare under renässansen. Se Bassanese 1989 s 104-115.
- ³⁷ Det finns en stark tendens bland de få socialhistoriker som behandlar frågan om kvinnans ställning i Venedig att uteslutande hänvisa till patricierkvinnor. Jfr Cecchetti 1886, Chojnacki 1974 och Labalme 1980.
Faktum är att bland de tre samhällsklasserna i republiken Venedig – patricier, *cittadini* (medborgare eller medelklassen) och *popolani* (vanligt folk eller underklassen) utgjorde inte kvinnor från patricierklassen mer än fem procent, vid sidan av ytterligare fem procent medelklasskvinnor, av det totala antalet kvinnor. Skillnaderna mellan patricierkvinnor och medelklasskvinnor berodde främst på social status (ifråga om aristokratiskt blod), inte nödvändigtvis på ekonomiska tillgångar.
- ³⁸ Grendler 1989 kap 2 och 14. År 1586 hade Venedig 148 000 invånare, enligt uppgifter från Biblioteca Marciana (Venedig), manuskript: Codice Italiano, Classe VII, 2211 (=10049) s 42.
- ³⁹ Jfr Barbaro (1415) 1915, Alberti (1435) 1912.
- ⁴⁰ Det existerar knappast någon undersökning om kvinnoförtrycket inom ramen för skräväsandet eller i samband med anställning i industrier i det tidigmoderna Venedig. Man kan idag hitta en ökande mängd litteratur om kvinnans roll liksom kvinnoförtrycket i arbetslivet sedan senmedeltiden. ex Brown 1986, Wiesner 1986 och 1989, Howell 1986, Hanawalt (red) 1986.
- ⁴¹ Uppskattningen bygger på folkräkningar som finns tillgängliga för olika år i olika serier (manuskript) i *Archivio di Stato di Venezia* samt i *Biblioteca Marciana* och i *Museo Correr*.
- ⁴² Zancan 1989 s 47ff.
- ⁴³ I själva verket sökte den prostituerade kvinnan inte sällan opponera sig mot att bli definierad olik andra kvinnor, vilket yttrade sig i form av lagöverträdelse. Deras outtröttliga konflikter med myndigheter resulterade i alla fall i modifieringar av lagstiftningen.
- ⁴⁴ Jfr Zancan 1989 s 51. Ingen har tydligare än den berömda kurtisanförfattaren Veronica Franco sökt framhäva kurtisanens självaktning ur en feministisk synvinkel. Se Ann Rosalind Jones (1986) tolkning av Francos erotiskt laddade, självmedvetna samt feministiska dikter och brev.
- ⁴⁵ Följande kommentarer bygger på två arkivserier som innehåller åtskilliga fall av äktenskapstvister: 1) *Archivio di Stato di Venezia, Giudici del Procurator*, 2) *Archivio della curia patriarcale di Venezia, Cause Matrimoniali*.
- ⁴⁶ Jfr Pullan 1971.
- ⁴⁷ Se Cornelia Klingers detaljerade diskussion om detta, 1993 s 37-57.

LITTERATUR

- Alberti I. B. *I libri della famiglia* Florence 1912.
- Annali d'Italianistica, *Women's Voices in Italian Literature* vol 7, 1989.
- Barbaro F, *De re uxoria* i A Gnesotto (red) Atti e memorie della R Accademia di scienze, lettere ed arti Padua 1915.
- Bassanese F A, "What's in a Name? Self-Naming and Renaissance Women Poets" i Annali d'Italianistica 1989.
- Benett J M, "Misogyny, Popular Culture and Women's Work" i *History Workshop* 31/1991.
- Brown H F, *The Venetian Printing Press: An Historical Study*, London 1891.
- Brown J C, "A Woman's Place Was in the Home: Women's Work in Renaissance Tuscany" i Ferguson (red) 1986.
- Cecchetti B, "La donna nel Medioevo a Venezia" i *Archivio Veneto* 31/1886.
- Chemello A, "La donna, il modello, l'immaginario: Moderata Fonte e Lucrezia Marinella" i Zancan (red) 1983.
- Chemello A (red), *Il merito delle donne di Moderata Fonte*, Venedig 1988.
- Chojnacki S, "Patrician Women in Early Renaissance Venice" i *Studies in the Renaissance* vol xxi, 1974.
- Collina B, "Moderata Fonte e Il merito delle donne" i Annali d'Italianistica 1989.
- Conti Odorisio G, *Donna e società nel Seicento* Rom 1979.
- Fahy C, "Three Early Renaissance Treatises on Women" i *Italian Studies* 11/1956.
- Ferguson M W & Quilligan M & Vickers N J (red), *Rewriting the Renaissance: The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe*, Chicago 1986.
- Fonte M, *Tredici canti del Floridoro di Mad. Moderata Fonte*, Venedig 1581.
- Fonte M, *Il merito delle donne*, Venedig 1600.
- Grendler P F, *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300-1600*, Baltimore 1989.
- Hanawalt B A (red), *Women and Work in Preindustrial Europe*, Bloomington 1986.
- Howell M C, *Women, Production and Patriarchy in Late Medieval Cities*, Chicago 1986.

- Jones A R, "City Women and Their Audiences: Louise Labé and Veronica Franco" i Ferguson (red) 1986.
- Kelly J, *Women, History & Theory*, Chicago 1984.
- Kelso R, *Doctrine for the Lady of the Renaissance*, Urbana 1956.
- King M L, "Book-Lined Cells: Women and Humanism in the Early Italian Renaissance" i Rabil (red) vol 1, 1988.
- Klinger C, "Likhet eller särart? Feministiska frigörelsestrategier déjå-vu" i *Häftan för kritiska studier* 3/1993.
- Kristeller P O, "The Cultural Heritage of Humanism: An Overview" i Rabil (red) vol 3, 1988.
- Labalme P H, "Venetian Women on Women: Three Early Modern Feminists" i *Archivio Veneto* V. Serie 152/1981.
- Labalme P H, "Women's Roles i Early Modern Venice: An Exceptional Case" i Labalme (red) *Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past*, New York 1980.
- Lane F C, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore 1973.
- Maclean I, *The Renaissance Notion of Woman*, Cambridge 1980.
- Marinella L, *La nobiltà et eccellenza delle donne*, Venedig 1601.
- Passi G, *I donneschi diffetti*, Venedig 1599.
- Price P M, "A Woman's Discourse in the Italian Renaissance: Moderata Fonte's *Il merito delle donne*" i *Annali d'Italianistica* 1989.
- Pullan B, *Rich and Poor in Renaissance Venice*, Oxford 1971.
- Rabil A (red), *Renaissance Humanism* 3 vol Philadelphia 1988.
- Richardson L M, *The Forerunners of Feminism in French Literature of the Renaissance: From Christine de Pisan to Marie de Gournay*, Baltimore 1929.
- Rogers K, *The Troublesome Helpmate: A History of Misogyny in Literature*, Seattle 1966.
- Schiesari J, "In Praise of Virtuous Woman? For a Genealogy of Gender Morals in Renaissance Italy" i *Annali d'Italianistica* 1989.
- Tarabotti A, *Il paradiso monacale*, Venedig 1643.
- Tarabotti A, *Antisatira* i Buoninsegni F, *Contro il lusso donnesco, satira menippea*, Venedig 1644.
- Tarabotti A, *Lettere familiari*, Venedig 1650.
- Tarabotti A, *Che le donne siano della spetie degli huomini. Difesa delle donne di Galerana Barcilotti contra Horatio Plata*, Venedig 1651.
- Tarabotti A, *La semplicità ingannata*, Venedig 1654.
- Wiesner M E, "Spinsters and Seamstresses: Women in Cloth and Clothing Production" i Ferguson (red) 1986.
- Wiesner M E, "Guilds, Male Bonding and Women's Work in Early Modern Germany" i *Gender and History* 1/1989.
- Zancan M (red), *Nel cerchio dell'anima*, Venedig 1983.
- Zancan M, "L'intellettualità femminile nel primo Cinquecento: Maria Savorgnan e Gaspara Stampa" i *Annali d'Italianistica* 1989.

SUMMARY

The steady economic growth and development of the Republic of Venice over many centuries had made it possible to become one of the greatest economic powers in Europe by the fifteenth century. This was very much due to its strategically situated harbour by which it became a centre of vital importance for foreign trade between the Orient and Europe, and between the Mediterranean countries and Western Europe. Customs and practices stemming from many different cultures thrived in this metropolis by the crossroads, which was held in great esteem because of the freedom, openmindedness and tolerance it offered the individual with regard to intellectual, religious and even political standpoints. Compared to other Italian city-republics, on the other hand, Venice did in fact show a great degree of political and social stability. However, it was the successful juxtaposition of many apparently contradictory elements in the social foundation of Venetian society that can explain the logic of stability.

In the early sixteenth century, Venice was the world's most important centre of book printing. The great humanist *Aldus Manutius* published many classical works both in original and in Italian, and also literature of high quality written by women. Many other publishers soon followed his example, and printed works by women writers.

In 1600, the major feminist works of the poet *Moderata Fonte* and *Lucrezia Marinella*, author of epics and polemics, were published in Venice. Some decades later came a number of well-articulated feminist writings by the nun *Arcangela Tarabotti*.

The common denominator of these three authors is a clear and very deliberate feminist approach. They focused on the oppression of women within the family and in society at large, and demanded rights for women to study and get an education. They themselves had not had any possibilities to go to school. Yet, today's literary historians claim that all three of them were well-read and highly cultivated personalities in 16th century Italian literature. Many latter-day feminists see these three Venetian writers as very influential in the history of the struggle for women's rights.

Satya Datta
Stockholms universitet
Ekonomisk-historiska institutionen
S-106 91 Stockholm